

ПРАВознавство

УДК 347.62(37) +477.001.36

**РЕЦЕПЦІЯ СІМЕЙНОГО ПРАВА СТАРОДАВНЬОГО РИМУ В УКРАЇНСЬКЕ
ЗАКОНОДАВСТВО**

Н. В. Козачук

студентка 1 курсу, група ПР-11, навчально-наукового інституту права
Науковий керівник – к.п.н., ст. викладач В. І. Гришко

*Національний університет водного господарства та природокористування,
м. Рівне, Україна*

У статті охарактеризовано особливості сімейних правовідносин у Стародавньому Римі. Здійснено аналіз основних проблем, зокрема: види шлюбу; процеси укладання та розірвання шлюбу; шлюбний контракт тощо. Проаналізовано процес рецесії положень сімейного права Стародавнього Риму в українське законодавство. Ключові слова: Стародавній Рим, право, законодавство, сімейні правовідносини, шлюб.

В статье охарактеризованы особенности семейных правоотношений в Древнем Риме. Осуществлен анализ основных проблем, в частности: виды брака; процессы заключения и расторжения брака; брачный контракт и тому подобное. Проанализирован процесс рецессии положений семейного права Древнего Рима в украинское законодательство. Ключевые слова: Древний Рим, право, законодательство, семейные правоотношения, брак.

The article describes the features of family relationships in ancient Rome. The analysis of major issues, including: types of marriage; process of concluding and divorce; marriage contract and so on. The process of reception of the provisions of the family law of ancient Rome in Ukrainian legislation.

Keywords: Ancient Rome, law, legislation, family relationship, marriage.

У наш час існує досить багато проблем у сімейному житті подружжя і все це призводить до розлучень та розпаду сімейних відносин. Ці проблеми розпочинаються ще з древніх часів Стародавнього Риму. Тема сім'ї, сімейних правовідносин завжди була актуальною у розумінні особистісного розвитку і соціальних відносин, тому родина заслужено є об'єктом дослідження багатьох науковців.

Найбільшу популярність у вивченні сімейних правовідносин набули Інституції Гая ще у Стародавньому Римі. А також Закони XII таблиць, які стали основою цивільного права і діяли виключно для громадян Риму. Варто згадати і Кодекс Юстиніана, який став найважливішою кодифікацією в римській імперії. Дослідженням даної теми займалися також такі дослідники: Р.А. Калюжний, В.І. Борисова, В.І. Баранова, О.А. Підпригора, С.О. Харитонов, І.Б. Новицький.

Аналіз сімейного права та законодавства Стародавнього Риму та України досліджено багатьма відомими науковцями, проте комплексного дослідження щодо їх порівняння та особливостей рецесії ще не зроблено, що посилює актуальність обраної теми.

Мета статті – з'ясувати поняття шлюбу в Древньому Римі та Україні; порівняти особливості зародження, укладання та розірвання шлюбу в Римі та Україні; дослідити види шлюбу та шлюбного контракту в Римі та Україні.

Сім'я, за законодавством Стародавнього Риму, як елемент соціальної організації суспільства з'являється у правовому регулюванні в двох значеннях: це союз чоловіка та жінки і наявність у сім'ї дітей [1, С. 32]. В цьому розумінні, яке було сформульовано Модестіном, відтворилося підкорення регулювання шлюбно-сімейних зв'язків правовим нормам подвійного походження: як виявлення вимог «людського права» шлюбний союз піддається установам цивільного права, як вияв «божого права» шлюбний союз повинен відповідати вимогам морального і релігійного характеру. У канонах римської правової культури шлюб не був тільки приватною справою. Люди не могли визначати за допомогою власної вигадки, яким повинен бути шлюб, чому в ньому можна слідувати і уникати [1, С. 34]. Основою у регулюванні шлюбно-сімейних відносин став Закон XII таблиць. Римська родина була сім'єю суворо патріархальною.

За сімейним кодексом України сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства. Особа яка досягла шлюбного віку має право на створення сім'ї [2].

Римський шлюб – союз чоловіка та жінки, союз на все життя, спілкування, засноване на праві божому та людському. В історії римського права виділяють два види шлюбу: законний римський шлюб та шлюб між переграми й іншими вільними, які не мали права укладати римський законний шлюб. Законний римський шлюб укладався між римськими громадянами, які мали на це повне право. Перегрини укладали шлюб поміж себе відповідно до норм права народів, свого національного права. Але цей шлюб не породжував таких правових наслідків, як римський законний шлюб [3, С. 45].

У свою чергу, римський законний шлюб поділявся на шлюб із чоловічою владою (*cum manu*) і шлюб без чоловічої влади (*sine manu*). Щодо шлюбу *sine manu*, в Законах XII таблиць закріплено, що жінка, яка не бажала встановлення над собою влади чоловіка, повинна була щорічно відлучатися зі свого будинку на три ночі і таким чином переривати річне володіння нею. Це повинно було повторюватися щорічно. При цьому шлюб *sine manu* не міняв юридичного становища дружини. Вона зберігала своє колишнє сімейне становище, а саме залишалася агнаткою своєї колишньої сім'ї [4].

Укладення шлюбу з *cum manu* було встановлення влади чоловіка над дружиною. Жінка повністю підпадала під владу чоловіка і залежала від нього. Влада чоловіка була первісно необмеженою, але поступово в процесі розвитку господарського життя, розвитком приватної власності та набуттям дружиною певних прав на сімейне майно влада чоловіка була певною мірою обмежена [3, С. 45]. Але цей шлюб негативно вплинув на життя римського суспільства. Нестійкість шлюбних відносин, зловживання свободою розлучення, незалежність дружини вплинули на прийняття різних законів. Для стимулювання та збереження шлюбів Август встановив кримінальну відповідальність за порушення подружньої вірності [3, С. 46].

Також із законним римським шлюбом дозволялося постійне спільне проживання чоловіка та жінки з наміром утворення сім'ї, яке називалося конкубінат. Конкубінат не мав жодних правових наслідків. Діти, народжені в конкубінаті, не набували імені та статусу свого батька. Спочатку жінка не мала соціального статусу свого чоловіка, але згодом ряд прав було визнано конкубіною [3, С. 47].

За українським законодавством шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану. Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя. Релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення

або відновлення органів державної реєстрації актів цивільного стану. Право на шлюб мають особи, які досягли шлюбного віку [2].

Укладання шлюбу. Для здійснення шлюбу з правовими наслідками вимагалось дотримання нареченими деяких умов: а) угода між тими, що уклали шлюб, та згода на шлюб *pater familias*, відмову в якій за законом Юлія можна було оскаржити магістрату. Згода батька сімейства була непотрібна, якщо він перебував у полоні або був безвісно відсутній; б) досягнення шлюбного віку: 12 років – дівчатка, 14 – хлопчики; в) наявність права брати римський шлюб як необхідний елемент цивільної правоздатності, без якого неможливо було вступити до шлюбу. Якщо особи (наприклад, наречений – особа сенаторського звання, наречена – вільновідпущена), то шлюб укладений бути не міг, але допускався конкубінат; г) відсутність нерозірваного шлюбу в нареченого чи нареченої на момент укладання нового шлюбу. Перепон для вступу до другого шлюбу після розірвання першого римське право не містило. Але вдова мусила дотриматися траурного року, тобто між смертю чоловіка і вступом до нового шлюбу мало пройти не менше як 10 місяців. Проте цей звичай не мав правового значення [5, С. 282].

Згідно Сімейного кодексу України жінка та чоловік можуть одночасно перебувати лише в одному шлюбі, що є спільною умовою з римським законодавством. Суперечливим моментом є те, що український шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка. Примушування жінки та чоловіка до шлюбу не допускається.

Як і у Римі, в Україні право на шлюб мають особи, які досягли певного шлюбного віку, відрізняється лише сам вік подружжя: шлюбний вік для чоловіків та жінок встановлюється у вісімнадцять років, що пояснюється посиленням ролі жінки у суспільстві та розширенням її прав (право на освіту, право займати посади) на відміну від римської жінки. Українське законодавство передбачає зміну шлюбного віку за заявою особи, яка досягла шістнадцяти років. За рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам. У Римі це не практикувалося.

Римський шлюб припинявся внаслідок: смерті одного з подружжя; втрати свободи або громадянства; розлучення. Утрата свободи із оберненням одного з подружжя в рабство мала наслідком припинення шлюбу в конкретних випадках. Якщо захоплена в полон і обернена в рабство особа поверталася потім до Риму, вона на підставі юридичної фіксації розглядалася як така, що ніколи не втрачала ні свободи, ні громадянства. Влада такої особи над дружиною в шлюбі *cum manu* ніколи не зупинялася. Шлюб *sine manu* як фактичний, а не юридичний зв'язок вважався припиненим [3, С. 48].

Утрата римського громадянства відбувалася найчастіше з утратою свободи особи, що спричиняло втрату правоздатності. Відсутність правоздатності унеможлилювала укладання шлюбу чи збереження існуючого.

У римському праві діяв принцип широкої свободи розлучень. Відомі різні підстави та порядок розлучення в шлюбі *cum manu* і *sine manu*. У шлюбі *cum manu*, де розлучення здійснювалося тільки за волею чоловіка. Шлюб *sine manu* розривався не тільки за бажанням подружжя, але і за бажанням як чоловіка, так і дружини [3, С. 49].

За Кодексом Юстиніана розлучення за взаємною згодою подружжя була заборонено. Розлучення в односторонньому порядку дозволялося тільки за умови неналежної поведінки одного з подружжя, який порушив подружню вірність або вчинив замах на життя другого із подружжя. Дозволялося розлучення і без вини другого подружжя, але з поважних причин, наприклад, нездатність до народження дітей або бажання жити в монастирі [6, С. 32]. Одностороннє розлучення без поважних причин припиняло шлюб, але передбачало стягнення штрафу у великому розмірі.

За Сімейним кодексом України підстави припинення шлюбу є такими: шлюб припиняється внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим; шлюб припиняється внаслідок його розірвання; якщо один із подружжя помер до набрання

чинності рішенням суду про розірвання шлюбу, вважається, що шлюб припинився внаслідок його смерті; якщо у день набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу один із подружжя помер, вважається, що шлюб припинився внаслідок його розірвання [2].

Як бачимо, умови розірвання шлюбу римського та українського є спільними, а саме: смерть одного з подружжя та розлучення.

Шлюбний договір не був обов'язковим для укладення шлюбу, однак такий договір часто складався, так як він регулював питання, пов'язані з приданим і формальностями його виплати в разі розлучення. Під час весілля договір зачитувався вголос, а потім десять свідків ставили свої печатки.

Найперші такі угоди були підписані ще в Стародавньому Римі. Чоловіки і жінки, які бажали укласти шлюбний союз, в договорі описували умови володіння, управління та успадкування як індивідуального майна, придбаного як до вступу в шлюб, так і спільного, накопиченого за роки, прожиті в шлюбі [1, С. 38].

Шлюбний договір в Україні теж є необов'язковим, укладається письмовій формі та нотаріально посвідчується. У Сімейного кодексі України передбачено, що шлюбним договором регулюються майнові відносини між подружжям, визначаються їхні майнові права та обов'язки. Проте, таким договором можуть бути визначені й майнові права та обов'язки подружжя як батьків. У шлюбному договорі може бути визначене майно, яке дружина, чоловік передає для використання на спільні потреби сім'ї, а також правовий режим майна, подарованого подружжю у зв'язку з реєстрацією шлюбу [2].

Таким чином, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що українське сімейне законодавство містить рецепційовані основні положення сімейного права Стародавнього Риму, що відображено у Сімейному кодексі. Окремого дослідження потребує інститут конкубіату Стародавнього риму, що став основою зародження в Україні цивільного шлюбу.

Список використаних джерел:

1. Каложний Р. А. Римське приватне право : Курс лекцій // Р. А. Каложний. – К. : Істина, 2005. – 114 с.
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
3. Борисова В. І. Основи римського приватного права: Підручник // В. І. Борисова, Л. М. Баранова – Х. : Право, 2008. – 218 с.
4. Закон XII Таблиць. – Електронний ресурс. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Закони_Дванадцяти_таблиць.
5. Підпригора О. А. Римське право. Навчальний посібник // О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 512 с.
6. Новицький І. Б. Римське приватне право: Підручник // І. Б. Новицький, І. С. Перетерський. – М. : Новий Юрист, 1998. – 512 с.